

Hoger
Algemeen
Voortgezet
Onderwijs

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o. Voorts heeft de CEVO op grond van artikel 39 van dit Besluit de *Regeling beoordeling centraal examen* vastgesteld (CEVO-02-806 van 17 juni 2002 en bekendgemaakt in Uitleg Gele katern nr. 18 van 31 juli 2002).

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door de CEVO.

2 De directeur doet de van de examinator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommitteerde toekomen.

3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door de CEVO.

4 De examinator en de gecommitteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.

5 Komen zij daarbij niet tot overeenstemming dan wordt het aantal scorepunten bepaald op het rekenkundig gemiddelde van het door ieder van hen voorgestelde aantal scorepunten, zo nodig naar boven afgerond.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de CEVO-regeling van toepassing:

1 De examinator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.

2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinator en door de gecommitteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.

3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:

3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;

3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;

3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;

3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;

3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;

3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen.

4 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.

5 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.

6 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan de CEVO. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.

7 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.

8 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen. Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur. De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

N.B. Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.

3 Vakspecifieke regels

Voor het examen geschiedenis HAVO kunnen maximaal 77 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen is de volgende vakspecifieke regel vastgesteld:
Vakinhoudelijke argumenten moeten afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijke publicaties.

4 Beoordelingsmodel

Antwoorden

Deel-
scores

Prehistorie en Oudheid

Maximumscore 2

- 1 Uit het antwoord moet blijken dat de oudste vaste woonplaats zich in laag 2 bevindt, omdat in die laag resten zijn achtergebleven die wijzen op het voorkomen van landbouw (een voorwaarde voor vestiging op een vaste plaats).

Opmerking

Alleen als na de keuze van laag 2 een juiste redenering volgt, mogen scorepunten worden toegekend.

Maximumscore 2

- 2 Voorbeeld van een juist antwoord is:
Het volk bij de venen van Yde
- straft misdadigers door hen ter dood te brengen, want het meisje is door geweld omgekomen (de strop om haar nek en de afdruk daarvan in haar hals) / Tacitus schrijft over deze gewoonte 1
  - brengt mensenoffers, want het meisje is ter dood gebracht vóór ze in het veen wordt gelegd (ze is niet verdrongen) / er is een mooie mantel over haar heen gelegd / heeft nog bruikbare kleding meekreeg (een lange mantel versierd met kleurige banen) 1

Opmerking

Alleen als een bewering met een juist argument ondersteund wordt, mag een scorepunt worden toegekend.

Maximumscore 2

- 3 Uit het antwoord moet blijken dat:
- enerzijds dit volk nog geen eigen schrift had (waardoor zij nog in de prehistorie leefden) 1
  - anderzijds dit volk niet meer in de prehistorie leefde, want de Romeinen schrijven over deze volken 1

Maximumscore 4

- 4 Voorbeeld van een juist antwoord is:
Herodotus probeerde de geschiedenis op een wetenschappelijke manier te onderzoeken, want (twee van de volgende):
- Hij geeft vooraf aan wat zijn uitgangspunt/doelstelling/probleemstelling is.
  - Hij onderzoekt de standpunten van Grieken én Perzen.
  - Hij laat door het gevonden bewijs bepalen wie een rechtvaardige strijd voert / bij ontbreken van voldoende bewijs, wijst hij geen veroorzaker van de oorlog aan.
- per juist voorbeeld uit de bron 2

Maximumscore 2

- 5 Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Deze Romeinse bouwwerken zijn verspreid over het gehele Romeinse Rijk, de genoemde plaatsen hebben allemaal tot het Romeinse Rijk behoord 1
  - De Romeinse levenswijze/cultuur verspreidt zich in het gebied waarover zij heersten 1

Maximumscore 2

- 6 De juiste volgorde is:
3, 4, 1, 5, 6, 2.

Opmerking

Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, mag één scorepunt worden toegekend.

De Middeleeuwen

Maximumscore 2

- 7 Voorbeeld van een juist antwoord is:
Uit de bron blijkt:

- dat oorlogsdreiging een oorzaak is van het ontstaan van het feodale stelsel, want (dreigende) aanvallen op zijn rijk brengen Pepijn ertoe om bezit van de kerk in leen te geven aan vazallen om zijn leger te versterken 1
- dat in de vroege middeleeuwen het centrale vorstelijke gezag en de kerk elkaar nodig hebben, want Pepijn kan zonder de goederen van de kerk het rijk niet goed verdedigen en de kerk staat toe dat hij die goederen daarvoor gebruikt 1

Maximumscore 3

- 8 Voorbeeld van een juist antwoord is:

- In de vroege middeleeuwen werd de agrarisch-urbane cultuur in West-Europa vervangen door een zelfvoorzienende agrarische cultuur 1
- Daardoor was er te weinig geld in omloop om soldaten te betalen, waardoor Pepijn het land moet uitlenen om aan voldoende soldaten te komen 2

Maximumscore 2

- 9 Voorbeeld van een juist antwoord is:

De afhankelijkheid van zijn vazallen was een oorzaak van het uiteenvallen van het centraal vorstelijk gezag in de latere middeleeuwen, omdat toen de mogelijkheid om nieuwe goederen in leen te geven uitgeput raakte / de vorst steeds afhankelijker werd van zijn vazallen/leenmannen / de leenmannen hun lenen als erfelijk bezit gingen beschouwen en zich daardoor steeds onafhankelijker van de vorst gingen opstellen.

Maximumscore 2

- 10 Voorbeeld van een juist antwoord is:

Door de groei van de handel ontstaat er een geldeconomie met een belangrijke rol voor de steden/de burgerij, waardoor de vorst samen met de steden (door het gebruik van huursoldaten) de machtspositie van de adel kon doorbreken.

Antwoorden	Deel-scores
------------	-------------

Maximumscore 5

- 11 Een juist antwoord bevat de volgende elementen:
- een beschrijving van twee verschillende ervaringen van de emir met de ‘Franken’ 2
  - een conclusie naar aanleiding daarvan 1
  - een uitleg dat deze bron wel en niet bruikbaar is om deze conclusie te trekken 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Emir Oesama heeft twee verschillende ervaringen met de ‘Franken’:

- de pas uit West-Europa aangekomen ‘Frank’ stelt zich onverdraagzaam op als hij ziet dat de emir bidt in de ‘verkeerde’ richting 1
- de tempeliers bieden de emir hun bidvertrek aan als plaats om te bidden en beschermen hem 1
- Hieruit kun je afleiden dat de verhouding tussen beide religies goed is, want de emir is bevriend met de tempeliers/mag in hun bidvertrek bidden / wordt door hen in bescherming genomen / de christenen hebben een eigen bidvertrek in de moskee 1
- De bron is bruikbaar om deze conclusie te trekken, want de emir beschrijft zijn eigen ervaringen / hij is zelf islamiet 1
- maar aan de andere kant is de bron niet representatief voor de verhouding tussen islamieten en christenen in het algemeen, omdat de emir een Arabisch vorst/edelman is, die door de tempeliers als een gelijke beschouwd wordt / het over één geval gaat / het alleen de contacten tussen hoge edelen beschrijft 1

Vroegmoderne Tijd

Maximumscore 4

- 12 Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Uit de nieuwe wetenschappelijke belangstelling kwamen uitvindingen voort zoals het kompas/verbeterde scheepsbouw waardoor reizen overzee mogelijk werden 2
  - De ontdekking van nieuwe volken/samenlevingen/gebieden met andere planten/dieren/grondstoffen vergrootte de belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek/bevorderde de belangstelling voor natuurwetenschappen/cartografie 2

Opmerking

Alleen als bij de uitleg een passend voorbeeld gegeven wordt, mogen twee scorepunten worden toegekend.

Maximumscore 3

- 13 Uit het antwoord moet blijken dat:
- 1 een protestantse historicus is; hij legt de nadruk op de rol van het (Calvinistisch) geloof.
 2 een socialistische historicus is; het gewone volk speelt een beslissende rol / het economisch motief is doorslaggevend.
 3 een rooms-katholieke historicus is; de Opstand had weinig met geloof/vrijheid te maken, de persoon Alva was verantwoordelijk.
- per juiste combinatie 1

Opmerking

Alleen als na een juiste keuze een juiste toelichting volgt, mag een scorepunt worden toegekend.

Maximumscore 4

- 14 Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Uit de indeling van William Temple blijkt het burgerlijk karakter van de Republiek, omdat daarin een laag van (hoge) adel ontbreekt 2
  - Een voorbeeld van het burgerlijk karakter op cultureel gebied zijn de schilderijen van Rembrandt, waarvan de onderwerpen waren afgestemd op de burgerij (portretten van rijke kooplieden en regenten/schuttersstukken) 2

Antwoorden	Deel-scores
Maximumscore 3	
15 ☐ Voorbeeld van een juist antwoord is:	
• De verlichte absoluut vorsten namen het idee van volksoevereiniteit/democratie niet over	<u>1</u>
• Een verklaring hiervoor is, dat zij meenden dat zij (van nature) het recht hadden om te regeren / dat zij hun macht niet met het volk wilden delen	<u>2</u>
Maximumscore 6	
16 ☐ Voorbeeld van een juist antwoord is:	
<i>bij 1</i> Verlichtingsideeën:	
• Het Abolitionisme werd geïnspireerd door Verlichtingsideeën zoals de natuurlijke gelijkheid van alle mensen	<u>1</u>
• in het medaillon komt dit in de tekst ('Ben ik niet een mens en een broeder?') naar voren	<u>1</u>
<i>bij 2</i> De transatlantische slavenhandel:	
• De Abolitionisten kregen door het bekend worden van de misstanden in de transatlantische slavenhandel argumenten tegen de slavenhandel	<u>1</u>
• in het medaillon blijkt dit uit de geketende slaaf (die net van het schip afkomstig lijkt)	<u>1</u>
<i>bij 3</i> De Industriële Revolutie:	
• De Abolitionisten kregen meer gehoor in Groot-Brittannië doordat de slavernij in het Zuiden van de Verenigde Staten toenam door de uitbreiding van de plantageteelt (met slavernij) voor de katoenindustrie	<u>1</u>
• dit soort medaillons kon door de industrialisatie pas in grote aantallen (goedkoop) verspreid/geproduceerd worden	<u>1</u>
Moderne Tijd	
Maximumscore 2	
17 ☐ Voorbeeld van een juist antwoord is:	
Omdat textiel tot de eerste levensbehoeften hoorde, was er een grote (stabiele) vraag naar de producten van de textielnijverheid.	
Maximumscore 2	
18 ☐ Uit het antwoord moet blijken dat in de bron naar voren komt dat fabriekseigenaars die hun arbeiders niet al te zeer willen belasten daartoe gedwongen worden 'op straffe van faillissement'.	
Maximumscore 2	
19 ☐ Voorbeeld van een juist antwoord is:	
• De socialistische arbeidersbeweging was tegen het imperialisme omdat het hierbij ging om de onderdrukking van andere volken / het imperialisme werd gezien als hoogste stadium van kapitalistische onderdrukking	<u>1</u>
• De arbeiders hadden belang bij de instandhouding van de koloniale rijken, omdat dit hun werkgelegenheid in de industrie opleverde / hun welvaart ervan afhing	<u>1</u>
Maximumscore 3	
20 ☐ Voorbeeld van een juist antwoord is:	
• De tekening moet vóór 1917 gemaakt zijn, want toen werd het algemeen kiesrecht ingevoerd. Uit het onderschrift blijkt dat er toen de tekening verscheen nog geen algemeen kiesrecht was	<u>1</u>
• De tekenaar ziet de kiesrechtstrijd als de klassenstrijd, want hij benadrukt in de tekening het verschil tussen de klassen door het verschil in kleding en door de man te laten zeggen "die bende", waarmee hij de arbeiders/betogers bedoelt	<u>2</u>

Antwoorden	Deel-scores
Maximumscore 2	
21 ☐ Uit de gekozen voorbeelden moet blijken dat in een totalitaire dictatuur de heersende ideologie doordringt op alle terreinen van het maatschappelijk leven om daarover controle uit te oefenen, bijvoorbeeld:	
• een Sovjetburger die in een café een grap over Stalin vertelde, kon naar de Goelag worden gestuurd	<u>1</u>
• in nazi-Duitsland werden alle jeugdverenigingen (behalve de Hitlerjugend) ontbonden	<u>1</u>
Maximumscore 6	
22 ☐ Voorbeeld van een juist antwoord is:	
• Heartfield suggereert dat Hitler steun krijgt van het grootkapitaal/de kapitalisten, wat hij laat zien door de nazi-groet af te beelden als ‘handje ophouden’/in de opgeheven hand van Hitler geld te laten stoppen door de grote kapitalist / door de tekst: ‘de zin van de Hitlergroet’	<u>2</u>
• Heartfield richt zich tot de arbeiders, wat blijkt uit het anti-kapitalistische thema van de collage / de titel van het tijdschrift (Arbeiter Illustrierte Zeitung)	<u>2</u>
• de arbeiders vormden in (het geïndustrialiseerde) Duitsland de grootste bevolkingsgroep, zonder steun van de arbeiders was er geen massapartij mogelijk	<u>2</u>
Maximumscore 2	
23 ☐ Uit het antwoord moet blijken dat de bekladding een voorbeeld is van de invloed van propaganda, omdat de ouders de titel van de film (en het boek) gebruiken in de opschriften bij het huis/op de stoep van de familie Cohen.	
Maximumscore 3	
24 ☐ Uit het antwoord moet blijken dat:	
• het doel van de nazi’s de genocide op joden is	<u>1</u>
• wat dichterbij gebracht wordt doordat onder invloed van de propaganda racisme/antisemitisme/discriminatie toeneemt, waardoor de joodse bevolkingsgroep in de bezette landen geïsoleerd/gestigmatiseerd wordt en daardoor effectiever kan worden vervolgd	<u>2</u>
Maximumscore 3	
25 ☐ Voorbeeld van een juist antwoord is:	
• De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken: Churchill schetst een beeld van twee blokken die vijandig tegenover elkaar staan	<u>1</u>
• De wapenwedloop: Churchill wijst erop dat het Westen gelukkig een voorsprong in de ontwikkeling van atoomwapens heeft	<u>1</u>
• De dreiging van een atoomoorlog: Churchill waarschuwt voor de enorme kracht van de atoombom (zeker als die in ‘verkeerde’ handen is)	<u>1</u>
Maximumscore 4	
26 ☐ Voorbeeld van een juist antwoord is:	
Foto 1 laat zien (één van de volgende):	
– aantasting van het gezag/sociaal-culturele verandering: de agent wordt getreiterd/zijn pet is afgeslagen.	
– de opkomst van een nieuwe massacultuur/jongeren-cultuur/sociaal-culturele verandering: de straat is in handen van een grote groep jongeren/demonstranten.	
Foto 2 laat zien:	
– een feministische demonstratie/sociaal-culturele verandering: op de foto demonstreren (jonge) vrouwen / gebruik van de pil wordt gepropageerd.	
per juiste verandering, met toelichting	<u>2</u>
<i>Opmerking</i>	
<i>Alleen als na een juiste verandering een juiste toelichting volgt, mogen twee scorepunten worden toegekend.</i>	

inzenden scores

Voor dit examen hoeft u geen afnamegegevens aan Cito te verstrekken.

Bronvermelding

- 1: C. Bergen e.a., Schatten uit het veen, Zwolle 2002, Drents Museum Assen, pag. 94-96.
- 2: C. Bergen e.a., Schatten uit het veen, Zwolle 2002, Drents Museum Assen, pag. 107-109.
- 3: ontleend aan: O. Damsté (vert), Herodotos, Historiën, Bussum 1974, pag. 9-10.
- 4: Grote Winkler Prins, deel 14, Amsterdam/Brussel 1976, pag. 215.
- 5: ontleend aan: Brian Tierney, The Middle Ages, vol I, Sources of medieval history, New York 1970, pag. 105-106.
- 6: ontleend aan: Amin Maalouf, 'Rovers, Christenhonden, Vrouwenschenkers', de kruistochten in Arabische kronieken, Utrecht 1994, pag. 186.
- 7: ontleend aan: D. Roorda, Ambassadeur in de lage landen, William Temple, Observations upon the United Provinces of the Netherlands, Bussum 1978, pag. 112.
- 8: S. Everett Slavernij door de eeuwen heen, Zutphen 1993, pag. 139.
- 9: ontleend aan: Herman Beliën e.a., Twintig eeuwen zien op u neer. Een wereldgeschiedenis vanuit Europees perspectief, Amsterdam 1999, pag. 233.
- 10: Leonard de Vries, Het beste van Albert Hahn, Amsterdam/Brussel 1984, pag. 113.
- 11: David Evans, John Heartfield, Arbeiter-Illustrierte Zeitung, Volks Illustrierte 1930-38, Valencia 1992, pag. 94-95.
- 12: Collectie Oorlogs- en Verzetsmateriaal Groningen (OVMG), inventarisnr. 2219, invoernummer 749.
- 13: E.A.J. Boiten e.a., Groningen in oorlogstijd, aspecten van de bezettingsjaren 1940-1945, Haren 1980, pag. 64.
- 14: ontleend aan J.W. Nobel, de opkomst van de Koude Oorlog, 1945-1949, Groningen 1981, pag. 48.
- 15: Carla Tromp, Na de oorlog, Den Haag 1995, pag. 169.
- 16: Henk Schmal e.a., Nederland in de twintigste eeuw, Utrecht 1995, pag. 106.

Einde